

॥ ॐ श्री परमात्मने नमः ॥

अध्याय सातवा ।

ज्ञानविज्ञानयोगः ।

श्रीभगवानुवाच ।

मय्यासक्तमनाः पार्थ योगं युञ्जन्मदाश्रयः ।

असंशयं समग्रं मां यथा ज्ञास्यसि तच्छृणु ॥ १ ॥

ज्ञानं तेऽहं सविज्ञानमिदं वक्ष्याम्यशेषतः ।

यज्ञात्वा नेह भूयोऽन्यज्ञातव्यमवशिष्यते ॥ २ ॥

आइका मग तो श्रीअनंतु । पार्थातें असे म्हणतु । पै गा तूं योगयुक्तु । जालासि आतां ॥ १ ॥
मज समग्रातें जाणसी ऐसें । आपुलिया तळहातींचें रत्न जैसें । तुज ज्ञान सांगेन तैसें । विज्ञानेंसीं ॥ २ ॥
एथ विज्ञानें काय करावें । ऐसें घेसी जरी मनोभावं । तरी पै आधीं जाणावें । तेंचि लागे ॥ ३ ॥
मग ज्ञानाचिये वेळे । झांकती जाणिवेचे डोळे । जैसी तीरीं नाव न ढळे । टेकलीसांती ॥ ४ ॥
तैसी जाणीव जेथ न रिघे । विचार मागुता पाउलीं निघे । तर्कु आयणी नेघे । आंगीं जयांच्या ॥ ५ ॥
अर्जुना तया नांव ज्ञान । येर प्रपंचु हें विज्ञान । तेथ सत्यबुद्धि तें अज्ञान । हेंही जाण ॥ ६ ॥
आतां अज्ञान अवघें हरपे । विज्ञान निःशेष करपे । आणि ज्ञान तें स्वरूपें । होऊनि जाइजे ॥ ७ ॥
जेणें सांगतयाचें बोलणें खुंटे । ऐकतयाचें व्यसन तुटे । हें जाणणें सानें मोठें । उरों नेदी ॥ ८ ॥
ऐसें वर्म जें गूढ । तें किजेल वाक्यारूढ । जेणें थोडेन पुरे कोड । बहुत मनींचें ॥ ९ ॥

मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये ।

यततामपि सिद्धानां कश्चिन्मां वेत्ति तत्त्वतः ॥ ३ ॥

पै गा मनुष्यांचिया सहस्तशां- । माजीं विपाइले याचि धिंवसा । तैसें या धिंवसेकरां बहुवसां । माजीं विरळा जाणे ॥ १० ॥
जैसा भरलेया त्रिभुवना- । आंतु एकएकु चांगु अर्जुना । निवडूनि कीजे सेना । लक्षवरी ॥ ११ ॥
कीं तयाही पाठीं । जे वेळीं लोह मांसातें घांटी । ते वेळीं विजयश्रियेच्या पाठीं । एकुची बैसे ॥ १२ ॥
तैसें आस्थेच्या महापुरीं । रिघताती कोटिवरी । परी प्राप्तीच्या पैलतीरीं । विपाइला निगे ॥ १३ ॥
म्हणौनि सामान्य गा नोहे । हें सांगतां वडिल गोठी आहे । परी तें बोलों येईल पाहें । आता प्रस्तुत ऐकें ॥ १४ ॥

भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च ।

अहंकार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ॥ ४ ॥

तरी अवधारीं गा धनंजया । हे महदादिक माझी माया । जैसी प्रतिबिंबे छाया । निजांगाची ॥ १५ ॥
 आणि इयेतें प्रकृति म्हणिजे । जे अष्टधा भिन्न जाणिजे । लोकत्रय निपजे । इयेस्तव ॥ १६ ॥
 हे अष्टधा भिन्न कैसी । ऐसा ध्वनि धरिसी जरी मानसीं । तरी तेचि गा आतां परियेसीं । विवंचना ॥ १७ ॥
 आप तेज गगन । मही मारुत मन । बुद्धि अहंकारु हे भिन्न । आठै भाग ॥ १८ ॥

अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् ।
 जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगत् ॥ ५ ॥

या आठांची जे साम्यावस्था । ते माझी परम प्रकृति पार्था । तिये नाम व्यवस्था । जीवु ऐसी ॥ १९ ॥
 जे जडातें जीववी । चेतनेतें चेतवी । मना करवीं मानवी । शोक मोहो ॥ २० ॥
 पै बुद्धीच्या अंगीं जाणणें । तें जिये जवळिकेचें करणें । जिया अहंकाराचेनि विंदाणें । जगचि धरिजे ॥ २१ ॥

एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय ।
 अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा ॥ ६ ॥

ते सूक्ष्म प्रकृति कोडें । जें स्थूळाचिया आंगा घडे । तें भूतसृष्टीची पडे । टांकसाळ ॥ २२ ॥
 चतुर्विध ठसा । उमटों लागे आपैसा । मोला तरी सरसा । परी थरचि आनान ॥ २३ ॥
 होती चौऱ्यांशीं लक्ष थरा । येरा मित्ती नेणिजे भांडारा । भरे आदिशून्याचा गाभारा । नाणेयांसी ॥ २४ ॥
 ऐसें एकतुके पांचभौतिक । पडती बहुवस टांक । मग तिये समृद्धीचे लेख । प्रकृतीचि धरी ॥ २५ ॥
 जे आखूनि नाणें विस्तारी । पाठी तयाची आटणी करी । माजीं कर्माकर्माचिया व्यवहारीं । प्रवर्तु दावी ॥ २६ ॥
 हें रूपक परी असो । सांगों उघड जैसें परियेसों । तरी नामरूपाचा अतिसो । प्रकृतीच कीजे ॥ २७ ॥
 आणि प्रकृति तंव माझ्या ठायीं । बिंबे येथें आन नाहीं । म्हणौनि आदि मध्य अवसान पाहीं । जगासि मी ॥ २८ ॥

मत्तः परतरं नान्यत्किंचिदस्ति धनंजय ।
 मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ॥ ७ ॥

हें रोहिणीचें जळ । तयाचें पाहतां येइजे मूळ । तें रश्मि नव्हती केवळ । होय तें भानु ॥ २९ ॥
 तयाचिपरी किरीटी । इया प्रकृती जालिये सृष्टी । जें उपसंहरुनि कीजेल ठी । तें मीचि आहे ॥ ३० ॥
 ऐसें होय दिसे न दिसे । हें मजचि माजीं असे । मियां विश्व धरिजे जैसें । सूत्रें मणि ॥ ३१ ॥
 सुवर्णाचे मणी केले । ते सोनियाचे सुतीं वोविले । तैसें म्यां जग धरिलें । सबाह्याभ्यंतरीं ॥ ३२ ॥

रसोऽहमप्सु कौन्तेय प्रभास्मि शशिसूर्ययोः ।
 प्रणवः सर्ववेदेषु शब्दः खे पौरुषं नृषु ॥ ८ ॥

पुण्यो गन्धः पृथिव्यां च तेजश्चास्मि विभावसौ ।

जीवनं सर्वभूतेषु तपश्चास्मि तपस्विषु ॥ ९ ॥

म्हणौनि उदकीं रसु। कां पवनीं जो स्पर्शु। शशिसूर्यीं जो प्रकाशु। तो मीचि जाण ॥ ३३ ॥
तैसाचि नैसर्गिकु शुद्धु। मी पृथ्वीच्या ठायीं गंधु। गगनीं मी शब्दु। वेदीं प्रणवु ॥ ३४ ॥
नराच्या ठायीं नरत्व। जें अहंभाविये सत्त्व। तें पौरुष मी हें तत्त्व। बोलिजत असे ॥ ३५ ॥
अग्नि ऐसें आहाच। तेज नामाचें आहे कवच। तें परतें केलिया साच। निजतेज तें मी ॥ ३६ ॥
आणि नानाविध योनी। जन्मोनि भूतें त्रिभुवनीं। वर्तत आहाति जीवनीं। आपुलाल्या ॥ ३७ ॥
एके पवनेचि पिती। एके तृणास्तव जिती। एके अन्नाधारे राहती। जळें एके ॥ ३८ ॥
ऐसें भूतांप्रति आनान। जें प्रकृतिवशें दिसे जीवन। तें आघवाठायीं अभिन्न। मीचि एक ॥ ३९ ॥

बीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनम् ।
बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ॥ १० ॥

बलं बलवतां चाहं कामरागविवर्जितम् ।
धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ ॥ ११ ॥

पैं आदिचेनि अवसरें। विरूढे गगनाचेनि अंकुरें। जे अंतीं गिळी अक्षरें। प्रणवपीठीचीं ॥ ४० ॥
जंव हा विश्वाकारु असे। तंव जें विश्वाचिसारिखें दिसे। मग महाप्रळयदशे। कैसेंही नव्हे ॥ ४१ ॥
ऐसें अनादि जें सहज। तें मी गा विश्वबीज। हें हातातळीं तुज। देइजत असे ॥ ४२ ॥
मग उघड करुनि पांडवा। जें हे आणिसील सांख्याचिया गांवा। तें ययाचा उपेगु बरवा। देखशील ॥ ४३ ॥
परी हे अप्रासंगिक आलाप। आतां असतु न बोलों संक्षेप। जाण तपियांच्या ठायीं तप। तें रूप माझे ॥ ४४ ॥
बळियांमाजीं बळ। तें मी जाणें अढळ। बुद्धिमंतीं केवळ। बुद्धि तें मी ॥ ४५ ॥
भूतांच्या ठायीं कामु। तो मी म्हणे आत्मरामु। जेणें अर्थास्तव धर्मु। थोरु होय ॥ ४६ ॥
एव्हवीं विकाराचेनि पैसे। करी कीर इंद्रियांचि ऐसें। परी धर्मासि वेखासें। जावों नेदी ॥ ४७ ॥
जो अप्रवृत्तीचा अव्हांटा। सांडूनि विधीचिया निघे वाटा। तेवींचि नियमाचा दिवटा। सवें चाले ॥ ४८ ॥
कामु ऐसिया वोजा प्रवर्ते। म्हणौनि धर्मासि होय पुरतें। मोक्षतीर्थींचे मुक्तें। संसार भोगी ॥ ४९ ॥
जो श्रुतिगौरवाच्या मांडवीं। काम सृष्टीचा वेलु वाढवी। जंव कर्मफळेसि पालवी। अपवर्गीं टेके ॥ ५० ॥
ऐसा नियुत कां कंदर्पुं। जो भूतां या बीजरूपु। तो मी म्हणे बापु। योगियांचा ॥ ५१ ॥
हें एकेक किती सांगावें। आतां वस्तुजातचि आघवें। मजपासुनि जाणावें। विकारले असे ॥ ५२ ॥

ये चैव सात्त्विका भावा राजसास्तामसाश्च ये ।
मत्त एवेति तान्विद्धि न त्वहं तेषु ते मयि ॥ १२ ॥

जे सात्त्विक हन भाव। कां रजतमादि सर्व। तें ममरूपसंभव। वोळखें तूं ॥ ५३ ॥
हे जाले तरी माझ्या ठायीं। परी तयामाजीं मी नाहीं। जैसी स्वप्नींच्या डोहीं। जागृति न बुडे ॥ ५४ ॥

जैसी रसाचीच सुघट । बीजकणिका घनवट । परी तियेस्तव होय काष्ठ । अंकुरद्वारें ॥ ५५ ॥
मग त्या काष्ठाच्या ठायीं । सांग पां बीजपण असे काई ? । तैसा मी विकारीं नाहीं । जरी विकारला दिसे ॥ ५६ ॥
पैं गगनीं उपजे आभाळ । परी तेथ गगन नाहीं केवळ । अथवा आभाळीं होय सलिल । तेथ अन्न नाहीं ॥ ५७ ॥
मग त्या उदकाचेनि आवेशें । प्रगटलें तेज जें लखलखीत दिसे । तिये विजूमार्जीं असे । सलिल कायी ? ॥ ५८ ॥
सांगें अग्नीस्तव धूम होये । तिये धूमीं काय अग्नि आहे ? । तैसा विकारु हा मी नोहें । जरी विकारला असे ॥ ५९ ॥

त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिः सर्वमिदं जगत् ।
मोहितं नाभिजानाति मामेभ्यः परमव्ययम् ॥ १३ ॥

परी उदकीं जाली बाबुळी । ते उदकातें जैसी झांकोळी । कां वायांचि आभाळीं । आकाश लोपे ॥ ६० ॥
हां गा स्वप्न लटिकें म्हणों ये । परि निद्रावशें बाणलें होये । तंव आठवु काय देत आहे । आपणपेयां ? ॥ ६१ ॥
हें असो डोळ्यांचें । डोळांचि पडळ रचे । तेणें देखणेंपण डोळ्यांचे । न गिळजे कायी ? ॥ ६२ ॥
तैसी हे माझीच बिंबली । त्रिगुणात्मक साउली । कीं मजचि आड वोडवली । जवनिका जैसी ॥ ६३ ॥
म्हणौनि भूतें मातें नेणती । माझींच परी मी नव्हती । जैसी जळींचि जळीं न विरती । मुक्ताफळें ॥ ६४ ॥
पैं पृथ्वीयेचा घट्टु कीजे । सर्वेचि पृथ्वीसि मिळे तरी मेळविजे । एन्हवीं तोचि अग्निसंगें सिजे । तरी वेगळा होय ॥ ६५ ॥
तैसें भूतजात सर्व । हे माझेचि कीर अवयव । परि मायायोगें जीव- । दशे आले ॥ ६६ ॥
म्हणौनि माझेचि मी नव्हती । माझेचि मज नोळखती । अहंममताभ्रांती । विषयांध जाले ॥ ६७ ॥

दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ।
मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते ॥ १४ ॥

आतां महदादि हे माझी माया । उतरोनियां धनंजया । मी होईजे हें आया । कैसेनि ये ? ॥ ६८ ॥
जिये ब्रह्माचळाचा आधाडा । पहिलिया संकल्पजळाचा उभडा । सर्वेचि महाभूतांचा बुडबुडा । साना आला ॥ ६९ ॥
जे सृष्टिविस्ताराचेनि वोधें । चढत काळकळनेचेनि वेगें । प्रवृत्तिनिवृत्तीचीं तुंगें । तटें सांडी ॥ ७० ॥
जे गुणघनाचेनि वृष्टिभरें । भरली मोहाचेनि महापूरें । घेऊनि जात नगरें । यमनियमांचीं ॥ ७१ ॥
जे द्वेषाच्या आवर्ती दाटत । मत्सराचे वळसे पडत । मार्जी प्रमादादि तळपत । महामीन ॥ ७२ ॥
जेथ प्रपंचाचीं वळणें । कर्माकर्मांचीं वोभाणें । वरी तरताती वोसाणें । सुखदुःखांचीं ॥ ७३ ॥
रतीचिया बेटा । आदळती कामाचिया लाटा । जेथ जीवफेन संघटा । सेंघ दिसे ॥ ७४ ॥
अहंकाराचिया चळिया । वरि मदत्रयाचिया उकळिया । जेथ विषयोर्मीच्या आकळिया । उल्लाळ घेती ॥ ७५ ॥
उदयास्ताचे लोंढे । पाडीत जन्ममरणाचे चोंढे । जेथ पांचभौतिक बुडबुडे । होती जाती ॥ ७६ ॥
सम्मोह विभ्रम मासे । गिळिताती धैर्याचीं आविसें । तेथ देव्हडे भोंवत वळसे । अज्ञानाचे ॥ ७७ ॥
भ्रांतीचेनि खडुळें । रेवले आस्थेचे अवगाळें । रजोगुणाचेनि खळाळें । स्वर्गु गाजे ॥ ७८ ॥
तमाचे धारसे वाड । सत्त्वाचें स्थिरपण जाड । किंबहुना हे दुवाड । मायानदी ॥ ७९ ॥
पैं पुनरावृत्तीचेनि उभडें । झळंबती सत्यलोकींचे हुडे । घायें गडबडती धोंडे । ब्रह्मगोळकाचे ॥ ८० ॥
तया पाणियाचेनि वहिलेपणें । अझुनी न धरिती वोभाणें । ऐसा मायापूर हा कवणें । तरिजेल गा ? ॥ ८१ ॥
येथ एक नवलावो । जो जो कीजे तरणोपावो । तो तो अपावो । होय तें एक ॥ ८२ ॥

एक स्वयंबुद्धीच्या बाहीं। रिगाले तयांची शुद्धीचि नाही। एक जाणिवेचे डोहीं। गर्वेचि गिळिले ॥ ८३ ॥
 एकी वेदत्रयाचिया सांगडी। घेतल्या अहंभावाचिया धोंडी। ते मदमीनाच्या तोंडीं। सगळेचि गेले ॥ ८४ ॥
 एकी वयसेचें जाड बांधले। मग मन्मथाचिये कांसे लागले। ते विषयमगरीं सांडिले। चघळूनियां ॥ ८५ ॥
 आतां वार्धक्याच्या तरंगा-। माजीं मतिभ्रंशाचा जरंगा। तेणें कवळिजताती पै गा। चहूंकडे ॥ ८६ ॥
 आणि शोकाचा कडा उपडत। क्रोधाच्या आवर्ती दाटत। आपदागिधीं चुंबिजत। उधवला ठायीं ॥ ८७ ॥
 मग दुःखाचेनि बरबटें बोंबले। पाठीं मरणाचिये रेवे रेवले। ऐसे कामाचे कांसे लागले। ते गेले वायां ॥ ८८ ॥
 एकी यजनक्रियेची पेटी। बांधोनि घातली पोटीं। ते स्वर्गसुखाच्या कपाटीं। शिरकोनि ठेले ॥ ८९ ॥
 एकी मोक्षीं लागावयाचिया आशा। केला कर्मबाह्यांचा भरंवसा। परी ते पडिले वळसां। विधिनिषेधांच्या ॥ ९० ॥
 जेथ वैराग्याची नाव न रिगे। विवेकाचा तागा न लगे। वरि कांहीं तरों ये योगें। तरी विपाय तो ॥ ९१ ॥
 ऐसें तरी जीवाचिये आंगवणें। इये मायानदीचें तरणें। हें कासयासारिखें बोलणें। म्हणावें पां ॥ ९२ ॥
 जरी अपथ्यशीळा व्याधी। कळे साधूसी दुर्जनाची बुद्धी। कीं रागी सांडी रिद्धी। आली सांती ॥ ९३ ॥
 जरी चोरां सभा दाटे। अथवा मीनां गळु घोटे। ना तरी भेडा उलटे। विवसी जरी ॥ ९४ ॥
 पाडस वागुर करांडी। कां मुंगी मेरु वोलांडी। तरी मायेची पैलथडी। देखती जीव ॥ ९५ ॥
 म्हणौनि गा पंडुसुता। जैसी सकामा न जिणवेचि वनिता। तेवीं मायामय हे सरिता। न तरवें जीवां ॥ ९६ ॥
 येथ एकचि लीला तरले। जे सर्वभावे मज भजले। तयां ऐलीच थडी सरलें। मायाजळ ॥ ९७ ॥
 जयां सद्गुरुतारूं फुडें। जे अनुभवाचे कांसे गाढे। जयां आत्मनिवेदन तरांडे। आकळलें ॥ ९८ ॥
 जे अहंभावाचें वोझें सांडुनी। विकल्पाचिया झुळका चुकाउनी। अनुरागाचा निरुता होउनि। पाणिढाळु ॥ ९९ ॥
 जया ऐक्याचिया उतारा। बोधाचा जोडला तारा। मग निवृत्तीचिया पैल तीरा। झेंपावले जे ॥ १०० ॥
 ते उपरतीच्या वांवीं सेलत। सोऽहंभावाचेनि थावे पेलत। मग निघाले अनकळित। निवृत्तितटीं ॥ १०१ ॥
 येणें उपायें मज भजले। ते हे माझी माया तरले। परि ऐसे भक्त विपाइले। बहुवस नाहीं ॥ १०२ ॥

न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यन्ते नराधमाः ।
 माययापहृतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ॥ १५ ॥

चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ।
 आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥ १६ ॥

जे बहुतां एकां अव्हांतरु। अहंकाराचा भूतसंचारु। जाहला म्हणौनि विसरु। आत्मबोधाचा ॥ १०३ ॥
 ते वेळीं नियमाचें वस्त्र नाठवे। पुढील अधोगतीची लाज नेणवे। आणि करिताति जें न करावें। वेदु म्हणे ॥ १०४ ॥
 पाहें पां शरीराचिया गांवा। जयालागीं आले पांडवा। तो कार्यार्थु आघवा। सांडूनियां ॥ १०५ ॥
 इंद्रियग्रामीचे राजबिदीं। अहंममतेचिया जल्पवादीं। विकारांतरांचि मांदीं। मेळवूनियां ॥ १०६ ॥
 दुःखशोकांच्या घाईं। मारिलियाची सेचि नाहीं। हे सांगावया कारण काईं। जे ग्रासिले माया ॥ १०७ ॥
 म्हणौनि ते मातें चुकले। एका चतुर्विध मज भजले। जिहीं आत्महित केलें। वाढतें गा ॥ १०८ ॥
 तो पहिला आर्तु म्हणिजे। दुसरा जिज्ञासु बोलिजे। तिजा अर्थार्थी जाणिजे। ज्ञानिया चौथा ॥ १०९ ॥

तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ।
प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः ॥ १७ ॥

तेथ आर्तु तो आर्तीचेनि व्याजें । जिज्ञासु तो जाणावयालागीं भजे । तिजेनि तेणें इच्छिजे । अर्थसिद्धि ॥ ११० ॥
मग चौथियाच्या ठायीं । कांहींचि करणें नाहीं । म्हणौनि भक्तु एकु पाहीं । ज्ञानिया जो ॥ १११ ॥
जे तया ज्ञानाचेनि प्रकाशें । फिटलें भेदाभेदांचें कडवसें । मग मीचि जाहला समरसें । आणि भक्तुही तेवीचि ॥ ११२ ॥
परि आणिकांचिये दिठी नावेक । जैसा स्फटिकुचि आभासे उदक । तैसा ज्ञानी नव्हे कौतुक । सांगतां तो ॥ ११३ ॥
जैसा वारा कां गगनीं विरे । मग वारेपण वेगळें नुरे । तेवीं भक्त हे पैज न सरे । जरी ऐक्या आला ॥ ११४ ॥
जरी पवनु हालवूनि पाहिजे । तरी गगनावेगळा देखिजे । एहवीं गगन तो सहजें । असे जैसें ॥ ११५ ॥
तैसें शरीरीं हन कर्में । तो भक्तु ऐसा गमे । परी अंतरप्रतीतिधर्मे । मीचि जाहला ॥ ११६ ॥
आणि ज्ञानाचेनि उजिडलेपणें । मी आत्मा ऐसें तो जाणें । म्हणौनि मीही तैसेंचि म्हणें । उचंबळला सांता ॥ ११७ ॥
हां गा जीवापैलीकडिलीये खुणे । जो पावोनि वावरों जाणें । तो देहाचेनि वेगळेपणें । काय वेगळा होय ? ॥ ११८ ॥

उदाराः सर्व एवैते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ।
आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम् ॥ १८ ॥

म्हणौनि आपुलाल्या हिताचेनि लोभें । मज आवडे तोहि भक्त झोबे । परी मीचि करी वालभें । ऐसा ज्ञानिया एकु ॥ ११९ ॥
पाहें पां दुभतयाचिया आशा । जगचि धेनूसि करीतसे फांसा । परि दोरेंवीण कैसा । वत्साचा बळी ॥ १२० ॥
कां जे तनुमनुप्राणें । तें आणिक कांहींचि नेणें । देखे तयातें म्हणे । हे माय माझी ॥ २१ ॥
तें येणें मानें अनन्यगती । म्हणौनि धेनुही तैसीचि प्रीति । यालागीं लक्ष्मीपती । बोलिले साचें ॥ १२२ ॥
हें असो मग म्हणितलें । जे कां तुज सांगितलें । तेही भक्त भले । पढियंते आम्हां ॥ १२३ ॥
परि जाणोनियां मातें । जे पाहों विसरले मागौतें । जैसें सागरा येऊनि सरितें । मुरडावें ठेलें ॥ १२४ ॥
तैसी अंतःकरणकुहरीं जन्मली । जयाची प्रतीतिगंगा मज मीनली । तो मी हे काय बोली । फार करूं ? ॥ १२५ ॥
एहवीं ज्ञानिया जो म्हणिजे । तो चैतन्यचि केवळ माझें । हें न म्हणावें परि काय कीजे । न बोलणें बोलों ॥ १२६ ॥

बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ।
वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः ॥ १९ ॥

जे तो विषयांची दाट झाडी- । माजीं कामक्रोधांचीं सांकडीं । चुकावूनि आला पाडीं । सद्वासनेचिया ॥ १२७ ॥
मग साधुसंगें सुभटा । उजू सत्कर्माचिया वाटा । अप्रवृत्तीचा अव्हांटा । डावलूनि ॥ १२८ ॥
आणि जन्मशतांचा वाहतवणा । तेविंची आशेचिया न लेचि वाहणा । तेथ फलहेतूचा उगाणा । कवणु चाळी ॥ १२९ ॥
ऐसा शरीरसंयोगाचिये राती- । माजीं धांवतां सडिया आयती । तंव कर्मक्षयाची पाहाती । पाहांट जाली ॥ १३० ॥
तैसीच गुरुकृपा उखा उजळली । ज्ञानाची वोटपली पडली । तेथ साम्याची ऋद्धि उघडली । तयाचिये दिठी ॥ १३१ ॥
ते वेळीं जयाकडे वास पाहे । तेउता मीचि तया एकु आहे । अथवा निवांत जरी राहे । तन्ही मीचि तया ॥ १३२ ॥
हें असो आणिक कांहीं । तया सर्वत्र मीवांचूनि नाहीं । जैसें सबाह्य जळ डोहीं । बुडालिया घटा ॥ १३३ ॥
तैसा तो मजभीतरीं । मी तया आंतुबाहेरी । हें सांगिजेल बोलवरी । तैसें नव्हे ॥ १३४ ॥

म्हणौनि असो हें इयापरी । तो देखे ज्ञानाची वाखारी । तेणें संसरलेनि करी । आपु विश्व ॥ १३५ ॥
हें समस्तही श्रीवासुदेवो । ऐसा प्रतीतिरसाचा वोटला भावो । म्हणौनि भक्तांमाजीं रावो । आणि ज्ञानिया तोचि ॥ १३६ ॥
जयाचिये प्रतीतीचा वाखारां । पवाडु होय चराचरा । तो महात्मा धनुर्धरा । दुर्लभु आथी ॥ १३७ ॥
येर बहुत जोडती किरिटी । जयांचीं भजनें भोगासाठीं । जे आशातिमिरें दृष्टी । विषयांध जाले ॥ १३८ ॥

कामैस्तैस्तैर्हृज्जानाः प्रपद्यन्तेऽन्यदेवताः ।
तं तं नियममास्थाय प्रकृत्या नियताः स्वया ॥ २० ॥

आणि फळाचिया हांवा । हृदयीं कामा जाला रिगावा । कीं तयाचिये घसणी दिवा । ज्ञानाचा गेला ॥ १३९ ॥
ऐसे उभयतां आंधारीं पडले । म्हणौनि पासींचि मातें चुकले । मग सर्वभावें अनुसरले । देवतांतरां ॥ १४० ॥
आधींच प्रकृतीचे पाइक । वरी भोगालागीं तंव रंक । मग तेणें लोलुपत्वे कौतुक । कैसेनि भजती ॥ १४१ ॥
कवणीं तिया नियमबुद्धि । कैसिया हन उपचारसमृद्धि । कां अर्पण यथाविधि । विहित करणें ॥ १४२ ॥

यो यो यां यां तनुं भक्तः श्रद्धयार्चितुमिच्छति ।
तस्य तस्याचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् ॥ २१ ॥

पैं जो जिये देवतांतरीं । भजावयाची चाड करी । तयाची ते चाड पुरी । पुरविता मी ॥ १४३ ॥
देवोदेवीं मीचि पाहीं । हाही निश्चयो त्यासि नाही । भावो ते ते ठायीं । वेगळा धरिती ॥ १४४ ॥

स तया श्रद्धया युक्तस्तस्याराधनमीहते ।
लभते च ततः कामान्मयैव विहितान्हि तान् ॥ २२ ॥

मग तिया श्रद्धायुक्त । तेथिचें आराधन जें उचित । तें सिद्धिवरी समस्त । वर्तो लागे ॥ १४५ ॥
ऐसें जेणें जें भाविजे । तें फळ तेणें पाविजे । परी तेंही सकळ निपजे । मजचिस्तव ॥ १४६ ॥

अन्तवत्तु फलं तेषां तद्भवत्यल्पमेधसाम् ।
देवान्देवयजो यान्ति मद्भक्ता यान्ति मामपि ॥ २३ ॥

परी ते भक्त मातें नेणती । जे कल्पनेबाहेरी न निघती । म्हणौनि कल्पित फळ पावती । अंतवंत ॥ १४७ ॥
किंबहुना ऐसें जें भजन । तें संसाराचेंचि साधन । येर फळभोग तो स्वप्न । नावभरी दिसे ॥ १४८ ॥
हें असो परींते । मग हो कां आवडे तें । परी यजी जो देवतांतें । तो देवत्वासीचि ये ॥ १४९ ॥
येर तनुमनुप्राणी । जे अनुसरले माझेयाचि वाहणीं । ते देहाच्या निर्वाणीं । मीचि होती ॥ १५० ॥

अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यन्ते मामबुद्धयः ।
परं भावमजानन्तो ममाव्ययमनुत्तमम् ॥ २४ ॥

परी तैसें न करिती प्राणिये । वायां आपुलिया हितीं वाणिये । जें पोहताती पाणियें । तळहातींचेनि ॥ १५१ ॥
 नाना अमृताच्या सागरीं बुडिजे । मग तोंडा कां वज्रमिठी पाडिजे ? । आणि मनीं तरी आठविजे । थिल्लरोदकातें ? ॥ १५२ ॥
 हें ऐसें कासया करावें । जे अमृतींही रिगोनि मरावें । तें सुखें अमृत होऊनि कां नसावें । अमृतामाजीं ? ॥ १५३ ॥
 तैसा फळहेतूचा पांजरा । सांडूनियां धनुर्धरा । कां प्रतीतिपाखीं चिदंबरा । गोसाविया नोहावें ? ॥ १५४ ॥
 जेथ उंचावलेनि पवाडें । सुखाचा पैसारु जोडे । आपुलेनि सुरवाडें । उडों ये ऐसा ॥ १५५ ॥
 तया उमपा माप कां सुवावें । मज अव्यक्ता व्यक्त कां मानावें । सिद्ध असतां कां निमावें । साधनवरी ? ॥ १५६ ॥
 परी हा बोल आघवा । जरी विचारीजतसे पांडवा । तरी विशेषें या जीवां । न चोजवे गा ॥ १५७ ॥

नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमायासमावृतः ।
 मूढोऽयं नाभिजानाति लोको मामजमव्ययम् ॥ २५ ॥

कां जे योगमायापडळें । हे जाले आहाति आंधळे । म्हणौनि प्रकाशाचेनि देहबळें । न देखती मातें ॥ १५८ ॥
 एव्हवीं मी नसें ऐसें । काय वस्तुजात असे ? । पाहें पां कणव जळ रसें- । रहित आहे ? ॥ १५९ ॥
 पवनु कवणातें न शिवेचि । आकाश के न समायेचि । हें असो एकु मीचि । विश्वीं आहे ॥ १६० ॥

वेदाहं समतीतानि वर्तमानानि चार्जुन ।
 भविष्याणि च भूतानि मां तु वेद न कश्चन ॥ २६ ॥

येथें भूतें जियें अतीतलीं । तियें मीचि होऊनि ठेलीं । आणि वर्तत आहाति जेतुलीं । तींही मीचि ॥ १६१ ॥
 कां भविष्यमाणें जियें हीं । तींहीं मजवेगळीं नाहीं । हा बोलचि एव्हवीं कांहीं । होय ना जाय ॥ १६२ ॥
 दोराचिया सापासी । डोबा बडिया ना गव्हाळा ऐसी । संख्या न करवे कोण्हासी । तेवीं भूतांसि मिथ्यत्वे ॥ १६३ ॥
 मी ऐसा पंडुसुता । अनुस्यूतु सदा असतां । या संसार जो भूतां । तो आनें बोलें ॥ १६४ ॥
 तरी तेचि आतां थोडीसी । गोठी सांगिजेल परियेसीं । जै अहंकारा तनूसीं । वालभ पडिलें ॥ १६५ ॥

इच्छाद्वेषसत्मुत्थेन द्वंद्वमोहेन भारत ।
 सर्वभूतानि संमोहं सर्गे यान्ति परंतप ॥ २७ ॥

तेथ इच्छा हे कुमारी जाली । मग ते कामाचिया तारुण्या आली । तेथ द्वेषेसीं मांडिली । वन्हाडिक ॥ १६६ ॥
 तया दोघांस्तव जन्मला । ऐसा द्वंद्वमोहो जाला । मग तो आजैयानें वाढविला । अहंकारें ॥ १६७ ॥
 जो धृतीसी सदां प्रतिकूळु । नियमाही नागवे सळु । आशारसें दोंदिलु । जाला सांता ॥ १६८ ॥
 असंतुष्टीचिया मदिरा । मत्त होऊनि धनुर्धरा । विषयांचे वोवरां । विकृतीशीं ॥ १६९ ॥
 तेणें भावशुद्धीचिये वाटे । विखुरले विकल्पाचे कांटे । मग चिरिलें आव्हांटे । अप्रवृत्तीचे ॥ १७० ॥
 तेणें भूतें भांभावलीं । म्हणौनि संसाराचिया आडवामाजीं पडिलीं । मग महादुःखाच्या घेतलीं । दांडे वरी ॥ १७१ ॥

येषां त्वन्तगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ।

ते द्वंद्वमोहनिर्मुक्ता भजन्ते मां दृढवरताः ॥ २८ ॥

ऐसे विकल्पाचे वांयाणे । कांटे देखोनि सणाणे । जे मतिभ्रमाचे पासवणे । घेतीचिना ॥ १७२ ॥
उजू एकनिष्ठेच्या पाउलीं । रगडूनि विकल्पाचिया भालीं । महापातकाची सांडिली । अटवीं जिहीं ॥ १७३ ॥
मग पुण्याचे धांवा घेतले । आणि माझी जवळीक पातले । किंबहुना चुकले । वाटवधेयां ॥ १७४ ॥

जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतन्ति ये ।
ते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमध्यात्मं कर्म चाखिलम् ॥ २९ ॥

एहवीं तरी पार्था । जन्ममरणाची निमे कथा । ऐसिया प्रयत्नातें आस्था । विये जयांची ॥ १७५ ॥
तयां तो प्रयत्नुचि एके वेळे । मग समग्र परब्रह्मं फळे । जया पिकलेया रसु गळे । पूर्णतेचा ॥ १७६ ॥
ते वेळीं कृतकृत्यता जग भरे । तेथ अध्यात्माचें नवलपण पुरे । कर्माचें काम सरे । विरमे मन ॥ १७७ ॥
ऐसा अध्यात्मलाभु तया । होय गा धनंजया । भांडवल जया । उद्यमीं मी ॥ १७८ ॥
तयातें साम्याचिये वाढी । ऐक्याची सांदे कुळवाडी । तेथ भेदाचिया दुबळवाडी । नेणजे तया ॥ १७९ ॥

साधिभूताधिदैवं मां साधियज्ञं च ये विदुः ।
प्रयाणकालेऽपि च मां ते विदुर्युक्तचेतसः ॥ ३० ॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ज्ञानविज्ञानयोगो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७अ ॥

जिहीं साधिभूता मातें । प्रतीतीचेनि हातें । धरूनि अधिदैवातें । शिवतले गा ॥ १८० ॥
जया जाणिवेचेनि वेगें । मी अधियज्ञुही दृष्टी रिगें । ते तनूचेनि वियोगें । विन्हये नव्हती ॥ १८१ ॥
एहवीं आयुष्याचें सूत्र विघडतां । भूतांची उमटे खडाडता । काय न मरतयाचियाहि चित्ता । युगांतु नोहे ? ॥ १८२ ॥
परी नेणों कैसे पै गा । जे जडोनि गेले माझिया आंगा । ते प्रयाणींचिया लगबगा । न सांडितीच मातें ॥ १८३ ॥
एहवी तरी जाण । ऐसे जे निपुण । तेचि अंतःकरण- । युक्त योगी ॥ १८४ ॥
तंव इये शब्दकुपिकेतळीं । नोडवेचि अवधानाची अंजुळी । जे नावेक अर्जुन तये वेळीं । मागांचि होता ॥ १८५ ॥
जेथ तद्ब्रह्मवाक्यफळें । जिये नानार्थरसें रसाळें । बहकताती परिमळें । भावाचेनि ॥ १८६ ॥
सहज कृपामंदानिळें । कृष्णद्रुमाची वचनफळें । अर्जुन श्रवणाचिये खोळे । अवचित पडिलीं ॥ १८७ ॥
तियें प्रमेयाची हो कां वळलीं । कीं ब्रह्मरसाच्या सागरीं चुबुकळिलीं । मग तैसीचि कां घोळिलीं । परमानंदें ॥ १८८ ॥
तेणें बरवेपणें निर्मळें । अर्जुना उन्मेषाचे डोहळे । घेताति गळाळे । विस्मयामृताचे ॥ १८९ ॥
तिया सुखसंपत्ती जोडलिया । मग स्वर्गा वाती वांकुलिया । हृदयाच्या जीवीं गुतकुलिया । होत आहाती ॥ १९० ॥
ऐसें वरचिलीचि बरवा । सुख जावों लागलें फावा । तंव रसस्वादाचिया हांवा । लाहो केला ॥ १९१ ॥
झडकरी अनुमानाचेनि करतळें । घेऊनि तियें वाक्यफळें । प्रतीतिमुखीं एके वेळे । घालूं पाहे ॥ १९२ ॥
तंव विचाराचिया रसना न दाटती । परी हेतूच्या दशनीं न फुटती । ऐसें जाणौनि सुभद्रापती । चुंबिचिना ॥ १९३ ॥
मग चमत्कारला म्हणे । इयें जळींचीं मा तारांगणें । कैसा झकविलों असलगपणें । अक्षरांचेनि ॥ १९४ ॥

इयें पदें नव्हती फुडिया । गगनाचिया घडिया । येथ आमुची मति बुडालिया । थावो न निघे ॥ १९५ ॥
 वांचूनि जाणावयाची कें गोठी । ऐसें जीवीं कल्पूनि किरीटी । तिया पुनरपि केली दृष्टी । यादवेन्द्रा ॥ १९६ ॥
 मग विनविलें सुभटें । हां हो जी ये एकवाटे । सातही पदें अनुच्छिष्टें । नवलें आहाती ॥ १९७ ॥
 एन्हवीं अवधानाचेनि वहिलेपणें । नाना प्रमेयांचें उगाणें । काय श्रवणाचेनि आंगवणें । बोलों लाहाती ? ॥ १९८ ॥
 परी तैसें हें नोहेचि देवा । देखिला अक्षरांचा मेळावा । आणि विस्मयाचिया जीवा । विस्मयो जाला ॥ १९९ ॥
 कानाचेनि गवाक्षद्वारें । बोलाचे रश्मी अभ्यंतरे । पाहेना तंव चमत्कारें । अवधान ठकलें ॥ २०० ॥
 तेवींचि अर्थाची चाड मज आहे । तें सांगतांही वेळु न साहे । म्हणौनि निरूपण लवलाहें । कीजो देवा ॥ २०१ ॥
 ऐसा मागील पडताळा घेउनी । पुढां अभिप्राय दृष्टी सूनी । तेवींचि मार्जी शिरउनी । आर्ती आपुली ॥ २०२ ॥
 कैसी पुसती पाहें पां जाणिव । भिडेचि तरी लंघों नेदीं शिव । एन्हवीं श्रीकृष्ण हृदयासि खेंव । देवों सरला ॥ २०३ ॥
 अहो श्रीगुरुतें जें पुसावें । तें येणें मानें सावध होआवें । हें एकचि जाणें आघवें । सव्यसाची ॥ २०४ ॥
 आतां तयाचें तें प्रश्न करणें । वरी सर्वज्ञ श्रीहरीचें बोलणें । संजयो आवडलेपणें । सांगैल कैसें ॥ २०५ ॥
 तिये अवधान द्यावें गोठी । बोलिजेल नीट मन्हाटी । जैसी कानाचे आधीं दिठी । उपेगा जाये ॥ २०६ ॥
 बुद्धीचिया जिभा । बोलाचा न चाखतां गाभा । अक्षरांचिया भांवा । इंद्रियें जिती ॥ २०७ ॥
 पहा पां मालतीचे कळे । घ्राणासि कीर वाटले परिमळें । परि वरचिला बरवा काड डोळे । सुखिये नव्हती ? ॥ २०८ ॥
 तैसें देशियेचिया हवावा । इंद्रियें करिती राणिवा । मग प्रमेयाचिया गांवा । लेसां जाइजे ॥ २०९ ॥
 ऐसेनि नागरपणें । बोलु निमे तें बोलणें । ऐका ज्ञानदेवो म्हणे । निवृत्तीचा ॥ २१० ॥
 इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां सप्तमोऽध्यायः ॥

Encoded and proofread by
 Chhaya Deo, Sharad Deo, and Vishwas Bhide.
 Assisted by
 Sunder Hattangadi, Ashwini Deo, and Shree Devi Kumar.

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com
 Last updated October 15, 2005